

Att heta och att kallas. Reflexioner kring ”*dictus*”-formler med utgångspunkt i senmedeltidens Stockholm

Underlag för föredrag vid NORNA-symposiet i Skagen 1–4. oktober 2014

Lennart Ryman

Termen ”*dictus*”-formel används av John Kousgård Sørensen i *Patronymy i Danmark 1* (1984 s. 95 ff.). Några av hans exempel är *Gunildis dicta doter Swens, Nicolaus ... cognomento Greuesun, Biorn dictus Pæterssun* och *Andream Knutsun dictum Groossun*, samt, för icke-parentonymika, *Guthserc dictus Niger, Esbernus dictus Snerlyng* och *Aggo Swensson dictus Pibestok*. Föga förvånande finner han att *dictus*-formler för patronymika är ovanliga.

Här vill jag i första hand försöka utröna vad *dictus*-formlerna kan säga om skrivarens, namnbärandens och omgivningens attityd till det aktuella elementet. En utgångspunkt är därvid Kousgård Sørensens karakteristik (s. 96): ”en formel, der angiver, at man også/ lige så tit/ normalt / udelukkende kaldes ved det og det navn”. Förutom skrivningar som motsvarar nusvenskans ”som kallas” undersöker jag också motsvarigheter till nusvenskans ”heter”.

Dictus-formler har tagits upp av Horst Naumann (i *Familiennamen im Deutschen 1*, 2009 s. 249 ff.) och Dave Postles (*Naming the people of England*, 2006 s. 97 ff.). *Dictus*-formler visar enligt Naumann att det rör sig om en pågående process i utvecklingen mot ett system förnamn + släktnamn, och att tillägget till förnamnet är fakultativt. Postles omdöme är likartat. Han undersöker särskilt fall där formeln tycks motiveras av att en person var känd under flera olika tillnamn.

Utgångspunkten för min framställning är några skrivningar från Stockholms tänkeböcker från medeltiden, som pekar åt två olika håll. De har dock det gemensamt att ett skifte i omtalssättet för namnbäranden äger rum efter döden.

Henrik Mansson – Pinnow-Heiki (delvis efter SMP 3 sp. 317 f.):

1477 *Henrik Pynnow* (STb 1 s. 103); 1483 *Henrik Pynnow* STb 2 s. 23, köper hus; 1487 (i överskrift) *Pynnow Heykes* hustru, *Hinrik Manssons Pynnow* STb 2 s. 216 f., avliden, hans hustru *Cristina Jønssedtr* skiftar arv med hans bröder *Andhers, Vitke* och *Oleff Manssöner*; 1487 *Pynnow Heyke vxor* STb 2 s. 238; 1487 *Hinrik Manssons epterleffua kallad Pynnow Heyky* (SJB 2 s. 122) hans bröder i *Hollola sn*, *Tavastland kvitterar* arv.

Henrik Månsson ger i sin livstid intryck av att bära ett tyskt släktnamn, *Pinnow*, som i Stockholm har en känd namnbärare i den f.d. tyske rådmannen Henning Pinnow. Vid Henriks död framkommer det dock att han kommer från Tavastland och att det genuina namnskicket snarare är finskt, med en finsk huvudnamnsform och ett troligen finskt framförställt tillnamn. Enligt fil. lic. Ulla Swedell (muntlig uppgift) kan hans namn troligen sammanställas med det finska släktnamnet *Pynnönen*. Just från Hollola socken i Tavastland är en *Hanus Pynni* känd (1466 2/10, 1484 21/8). Säkerligen har det finska namnet i stockholmskällorna anpassats efter det tyska mönstret, men det muntliga bruket kan ha varit mer finskt än tyskt.

Jakob Jønsson – Kroppota Jap (se SMP 3 sp. 587)

1478 *Jap Jensson Kroppote* (STb 1 s. 144), 1478 *Jacob Jensson* (STb 1 s. 147); 1487 (i överskrift) *Jacob Jönsson Kroppote*, *Jacob Jönsson* (STb 2 s. 259); 1489 *Japer Jönsson* STb 2 s. 397, säljer gård; (motsvarande notis:) *Jacob Jönsson vestan mwr som tha kallades Kroppotta Jap* (SjB 2 nr 1104); 1491 *Japp Jönssons* STb 2 s. 539, arvskifte; 1496 *framledne Kroppota Jap* STb 3 s. 296.

Binamnet har snarast betydelsen: 'puckelryggig, krokryggig'. Jakob har vanligen skrivits med patronymikon (åtskilliga exempel finns men redovisas inte här) men har tydligen i muntligt bruk kallats *Kroppota Jap*. Ibland har binamnet lagts till efteråt för att skilja honom från andra *Jakob Jönsson*. Slutligen har man vid ett par tillfällen valt att återge det vanliga bruket, med framförställt adjektiv. Även här tycks döden spela in, även om han fortfarande lever 1489. Möjligen är dock jordeboksnotisen införd först efter hans död, vilket formuleringen i preteritum skulle tala för.

Åt ett annat håll, att samtiden haft en känsla för att en person "heter" något, delvis oberoende av vad personen normalt kallas, pekar följande (1491, STb 2 s. 572 f., se om personen SMP 2 sp. 504 f.):

Mester Gödertz hustru medh sin framledne bondes arffua fulmyndoge (rubrik)

Sama dach fore sittende borgamestere her Benckt Smalenninger, her Philpus Jensson j fogatens och radzsens nerwaren stode vp j retten Johan Hanewijck och Gericken Hanewijckson, som fulmechtige ware pa beskedelige quinne Margareta vandher Elszstens wegne j Androps stadh, som war **mester Gödertz perlestyckeres** syster Gud hans siel nadhe, **som heth Gödert vander Elzsten**, huilke forscriffne fulmechtoge kendes sich vel fornögda ware ok vpborit haffue C (100) rinske gullene for alt arff, thöm tilfallit var pa forscriffne hustru Margareta vander Elztens wegne. Ther medh stode the fore sittende rätten och gaffue hustru Margareta, mester Gödertz epterleffue hustru, fry, quitt, lydych och lössz ...

Gödert pärlstickare kallas normalt *mæster Gødert* eller *Gødert pärlstickare*, vilket framgår både här och i åtskilliga andra namnfraser avseende honom. Släktnamnet tycks ha utlösts av att systemen för ovanlighetens skull skrivs med släktnamn. Normalt sett hade *van der Elzten* varit hennes mans släktnamn, och det är kanske för att undanröja alla tvivel om att det rör sig om en syster och inte en svägerska som upplysningen om att Gödert ”egentligen” heter *van der Elzten* har infogats. Säkerligen har även här döden ett finger med i spelet.

Göderts släktnamn används även långt tidigare, 1459, i ett tyskspråkigt brev, infört i Stockholms jordebok, *Godert fan der Eelst*, och i den svenskspråkiga överskriften, *Gødert fan der Elst perlestickeres breff* (SJB 1 nr 584).

Jämförelsevis kallas en annan pärlstickare, som för oss är mer känd som målare, veterligen aldrig annat än *Albrict perlastyckare* eller *Albrict maalare* (SMP 1 sp. 41 f.). Albrekt har dock vid åtminstone ett tillfälle signerat ett av sina verk med sitt släktnamn *Immenhusen* (se Hall m.fl. i Fornvännen 98, 2003 s. 131 f.), även om hans vanliga signatur var *Albertus pictor*.

I föredraget skall jag försöka utröna i hur stor utsträckning de här antydda modellerna kan tillämpas på andra skrivelser. Beläggen kommer huvudsakligen från Stockholms stadsböcker, men det blir även en del utflykter till andra och tidigare källor.

Se om mitt projekt om namnfraser SAS 26 s. 111 ff. och i preprint till den femtonde nordiska namnforskarkongressen, http://nfi.ku.dk/navnekongres2012/foredrag/lennart_ryman/.

För ett tydligt exempel på hur en skrivare i ett brev [1433 12/3] ändrat omtalssätt från det tydligen normala *Nichils Tyerp* till det mer formella *Nichils Ødhstenson Tyerp ath vidhirnamn*, se Ryman i OUÅ 2013 s. 91 f. (bild av brevet, se SDHK 21912).

I föredraget skall jag även försöka angripa frågan i vilken mån ett namn av samtiden sågs som något som man ”bar” och i vilken mån det sågs som ett språkligt tecken som omgivningen – tillfälligt eller genomgående – använde för att referera till en person.

Källor

SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek [på Internet].

SJB 1 = Stockholms stads jordebok 1420–1474. 1876. (Stockholms stadsböcker från äldre tid.

Ser. 1. Jordeböcker 1.)

SJB 2 = Stockholms stads jordebok 1474–1498. 1914. (Stockholms stadsböcker från äldre tid.

Ser. 1. Jordeböcker 2.)

SMP = Sveriges medeltida personnamn. [Numera:] utg. av Institutet för språk och folkminnen. 1–. 1967 ff. Uppsala.

STb 1 = Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk. 1917. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2. Tänkeböcker 1.)

STb 2 = Stockholms stads tänkeböcker 1483–1492. 1944. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2. Tänkeböcker 2.)

STb 3 = Stockholms stads tänkeböcker 1492–1500. 1930. (Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2. Tänkeböcker 3.)